

УДК 78.07:781.4:372.8 [378.147]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-2-22>

Ганна ОВЧАРЕНКО,

orcid.org/0000-0001-8648-6694

кандидат педагогічних наук, доцент,

професор кафедри музично-теоретичних дисциплін, проректор з навчально-виховної роботи

Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва

(Київ, Україна) anna.ovcharenko@kmaest.edu.ua

Юлія ПАЛЬЦЕВИЧ,

orcid.org/0000-0003-1377-2440

кандидат мистецтвознавства,

завідувач кафедри музично-теоретичних дисциплін

Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва

(Київ, Україна) y.paltsevich@kmaest.edu.ua

ДИСЦИПЛІНА «ФОРТЕПІАНО ТА ОСНОВИ АКОМПАНеМЕНТУ» У ПІДГОТОВЦІ ВОКАЛІСТІВ: ФАХОВІ ТА ВІКОВІ АСПЕКТИ

Навички гри на фортепіано є необхідною складовою професійної підготовки вокалістів. Тому питання, що виникають і можуть бути вирішені в ході практичної роботи з вокалістами в класі фортепіано, завжди становитимуть інтерес. У проаналізованих дослідженнях українських та зарубіжних вчених, що стосуються навчання фортепіано студентів-вокалістів, дорослих учнів загалом. Виявлено актуальні підходи, такі як врахування специфіки навчальної та професійної діяльності вокалістів, міждисциплінарність. Мета статті – розглянути такі аспекти розвитку фахових знань і вмінь у вокалістів, як усвідомлення фактурних параметрів музичного твору, фразування; деталізувати порушені вченими питання, пов'язані з віковими особливостями студентів-вокалістів, у яких відсутня початкова музична освіта. Крім проаналізованої науково-методичної літератури, задіяно також досвід викладання дисципліни «Фортепіано та основи акомпанементу» для здобувачів ОПП «Вокальне мистецтво» Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва.

Визначено, що навчання гри на фортепіано як поліфонічному темперованому інструменті з великим діапазоном сприяє практичному засвоєнню поняття фактури, її різновидів, усвідомленню диференціації фактурних шарів, що допомагає співакові у вокальному ансамблі, у взаємодії з інструментальними складами та у співі під інструментальну фонограму. Робота над фразуванням у класі фортепіано розширює і закріплює вміння, що закладаються на уроках вокалу. Врахування фізичних і психомоторних особливостей дорослих здобувачів без музичної освіти через поступове збільшення часу занять і рівня складності репертуару, а також постійну підтримку і заохочення, з'ясування їх уподобань, цілей, сприятиме встановленню конструктивного взаємовигідного контакту між викладачем та здобувачем, і як результат – побудові дієвих індивідуальних стратегій успішного навчання.

Ключові слова: *вокаліст, професійна підготовка, фортепіано, акомпанемент, навчання дорослих, музична фактура, фразування, піаністичні навички і прийоми.*

Hanna OVCHARENKO,

orcid.org/0000-0001-8648-6694

Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
 Professor at the Department of Music Theory Disciplines,
 Deputy of Rector in the Sphere of Education
 Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts
 (Kyiv, Ukraine) anna.ovcharenko@kmaecm.edu.ua

Yuliia PALTSEVYCH,

orcid.org/0000-0003-1377-2440

Ph.D. in Art criticism,
 Head of the Department of Music Theory Disciplines
 Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts
 (Kyiv, Ukraine) y.paltsevich@kmaecm.edu.ua

“PIANO AND BASICS OF ACCOMPANIMENT” COURSE IN THE TRAINING OF VOCALISTS: PROFESSIONAL AND AGE ASPECTS

Piano skills are an essential component of vocalists' professional training. Therefore, issues that arise and can be resolved in the course of practical work with vocalists in the piano class will always be of interest. In the analyzed studies of Ukrainian and foreign scholars concerning piano training of vocal students and adult learners, relevant approaches, such as taking into account the specifics of educational and professional activities of vocalists, and interdisciplinarity, have been generally revealed. The purpose of the article is to consider such aspects of the development of vocalists' professional knowledge and skills as awareness of the textural parameters of a musical work, phrasing; to detail the issues raised by scientists related to the age characteristics of vocal students who do not have primary music education. In addition to the analyzed scientific and methodological literature, the experience of teaching the discipline “Piano and Basics of Accompaniment” for students of the Vocal Art program at the Kyiv Municipal Academy of Circus and Variety Arts is also used.

It has been determined that learning to play the piano as a polyphonic tempo instrument with a large range contributes to the practical mastery of the concept of texture, its varieties, awareness of the differentiation of texture layers, which helps the singer in a vocal ensemble, in interaction with instrumental groups and in singing to an instrumental phonogram. Working on phrasing in the piano class expands and consolidates the skills developed in vocal lessons. Consideration of physical and psychomotor characteristics of adult students without music education through a gradual increase in training time and the level of complexity of the repertoire, as well as constant support and encouragement, finding out their preferences and goals, will help to establish constructive mutually beneficial contact between the teacher and the student, and as a result – to build effective individual strategies for successful learning.

Key words: vocalist, professional training, piano, accompaniment, adult education, musical texture, phrasing, piano skills and techniques.

Постановка проблеми. Навички гри на фортепіано є необхідною складовою професійної підготовки вокалістів. Клавіатура фортепіано широко застосовується як наочний інструмент в опануванні базовими музично-теоретичними поняттями (звукоряд, октави, тони і півтони, енгармонізм, побудова інтервалів та акордів, транспонування і т. д.) та їх практичному застосуванні на заняттях сольфеджіо, гармонії. Підбір на слух, читання нотного тексту із відтворенням на фортепіано стають у нагоді при вивченні творів навчального репертуару з сольного співу та вокального ансамблю. Гра поспівок із акомпанементом і транспонуванням при розспівуванні є необхідним етапом занять з фаху, а згодом і педагогічної практики студентів-вокалістів та їх подальшої самостійної викладацької діяльності. Тому різноманітні питання, що виникають в ході практичної роботи з вокалістами у класі фортепіано, завжди викликатимуть інтерес і становитимуть актуальність.

Аналіз досліджень. Теоретичні та практичні аспекти викладання дисципліни «Фортепіано» для вокалістів знайшли відображення у роботах українських та зарубіжних вчених. Серед українських дослідників слід згадати низку статей О. Ляшенко у співавторстві з Є. Куришевим, Т. Бутенко, Л. Гаркушею, в полі їх уваги – міждисциплінарні зв'язки занять з фортепіано з іншими дисциплінами фахової підготовки (зокрема, з музично-теоретичними дисциплінами, з компетентностями, що набуваються у класі сольного співу), шляхи імплементації методів фортепіанного навчання у фахову підготовку студентів-вокалістів. Необхідним, на думку авторів, є «ознайомлення викладачів фортепіано зі змістом вокальної підготовки студентів з метою виявлення тих видів навчальної роботи, які потребують застосування піаністичних навичок» (Ляшенко, Гаркуша, 2025: 88). На принципах міждисциплінарності та педагогічної

діяльності ґрунтуються наведені ними методи фортепіанного навчання студентів-вокалістів. Це методи музично-теоретичного, художньо-педагогічного, виконавського аналізу, словесні методи, методи систематизації, ілюстрування, вокалізації мелодій фортепіанних творів, слухового контролю, координації функцій виконавського апарату (Ляшенко, Гаркуша, 2025: 93–94).

Автори наголошують також на необхідності пристосування звичних методик і навчальних програм з опанування гри на фортепіано до специфіки потреб практичної діяльності вокаліста – студента, майбутнього артиста чи викладача співу (Куришев, Ляшенко, 2019). Серед переваг, які дає вокалісту володіння фортепіано, називають, зокрема, можливість самостійно працювати над вокальними вправами і творами. «Добре, коли студент вчить вокальний твір «на слух», згадуючи мелодію, але краще, якщо він може сам зіграти вокальний твір на фортепіано, підібрати нескладний акомпанемент <...>, транспонувати вокальні вправи або зіграти фортепіанну партію до вокалізу» (Куришев, Ляшенко, 2019: 97).

Необхідність для вокалістів володіти навичками гри на фортепіано акцентують і зарубіжні фахівці, як от авторка і засновниця навчальної платформи «The Versatile Musician» Б. Ерл Стокс. На її думку, ці основні навички включають в себе: виконання вокальних вправ на фортепіано, акомпанування собі та учням, виконання мелодій на фортепіано для розучування пісень. Замість класичної моделі навчання гри на фортепіано Б. Ерл Стокс пропонує зосередитися на таких складових 1. Навчання гри на вокальних вправах замість вправ Ш. Ганона 2. Вивчення мажорних і мінорних акордів у 12 тональностях 3. Вивчення різноманітних стратегій «симуляції» акомпанементу¹. 4. Використання вокальної музики (сольної, хорової) в якості навчального репертуару (B. Earle Stokes, 2022: 25). Підхід Б. Ерл Стокс є практико-орієнтованим. Він, однак, не бере до уваги таку важливу особливість, як переважно дорослий вік студентів-вокалістів (від 17–18 років та вище), можливу відсутність в таких студентів початкової музичної освіти (як варіант – наявність її на елементарному рівні, знання і навички здобуті самоосвітою). Тому без опанування основами фортепіанної техніки (постановка рук, аплікатурні

принципи позиційної гри при виконанні пасажів, акордів, арпеджіо), що досягається залученням вправ, випрацьованих фортепіанною навчальною практикою, видається проблематичним. Це стосується і досягнення цілей, поставлених авторкою, зокрема, щодо вільного та впевненого створення і виконання акомпанементу.

На важливості врахування вікової специфіки та попереднього досвіду музикування наголошують О. Ляшенко та І. Гаркуша. Адже такі студенти «мають вже сформовані фізичні особливості (зріст, поставу корпусу, довжину і рухливість пальців) і зауважують, що «не слід одразу «ламати» звичні для них рухи і прийоми гри, здобуті інколи в процесі самостійного музикування (приміром, на електронних клавішних інструментах)» (Ляшенко, Гаркуша, 2025: 92).

Такий напрямок, як навчання гри на фортепіано дорослих є досить поширеним і затребуваним. Історично його пов'язують із появою іще на початку ХХ століття різноманітних самоучителів гри на фортепіано (Barsamyan, 2019). Сучасні нотні посібники для самостійних занять можуть доповнюватися оприлюдненими в інтернеті відеоуроками, демонстраціями для вивчення конкретної фортепіанної п'єси. Наукові роботи, присвячені проблемам навчання фортепіано дорослих учнів (M. Barsamyan, 2019; L. I. Lennis-Cortés, 2021; L. Xiao Chen, W. I Ta, W. Kwan Yie, 2022), є узагальненнями навчальної практики та/чи експериментальних досліджень. Їх методологічною опорою є засади вікової психології та андрагогіки – галузі, що вивчає особливості навчання дорослих. Ознайомлення з положеннями цих робіт могло би, як видається, дати допоміжні орієнтири для побудови стратегій навчального процесу вокалістів на індивідуальних заняттях у класі фортепіано.

Мета статті – деталізувати деякі аспекти розвитку фахових знань і вмінь у вокалістів, які отримали побіжне висвітлення у наявних роботах з даної проблематики. Це такі, як усвідомлення фактурних параметрів музичного твору і фразування. Окремого розгляду потребують питання, пов'язані з віковими особливостями студентів та переважною відсутністю початкової музичної освіти. Вікові особливості ставлять виклики в опануванні грою на фортепіано, але мають і суттєві переваги, котрі можуть бути використані для кращих результатів навчання. Крім проаналізованої науково-методичної літератури, задіяно також досвід викладання дисципліни «Фортепіано та основи акомпанементу» для здобувачів ОПП «Вокальне мистецтво» Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв.

¹Поняттям «симуляція» («faking») авторка позначає гру фортепіанного акомпанементу не по написаному нотному тексту, а за акордовою цифровкою, що подається до мелодії з текстом (Piano Skills Checklist for Singing Teachers, 2023).

Виклад основного матеріалу. Одним з показників професіоналізму музиканта будь-якої спеціалізації є осмислений підхід до сприйняття і виконання музики, який формується у взаємодії різних дисциплін фахової підготовки. Такий підхід закладає передумови для створення індивідуальних інтерпретацій, основою яких є емоційно виразне, багате змістовними нюансами інтонування та володіння прийомами артикуляції. Інтонаційна виразність опирається на розчленованість музичного мовлення – музичний синтаксис і фразування. У вокальній музиці чинником фразування виступає вербальна складова твору, регламентує його співацьке дихання. Робота над фразуванням, емоційно-змістовним наповненням твору відбувається на заняттях з вокалу. Однак і в роботі над нескладним фортепіанним твором можна розширювати та закріплювати навички побудови музичної фрази, експериментуючи з комбінуванням фраз різної довжини та інтенсивності мотивного розвитку, застосуванням різноманітних прийомів артикуляції (штрихів). Метод вокалізації окремих фрагментів фортепіанного твору, про який згадують О. Ляшенко та І. Гаркуша (Ляшенко, Гаркуша, 2025: 93), ефективний при роботі над фразуванням у поєднанні з пропрацюванням динаміки, метро-ритмічної складової (затакти, сильні долі, метричні акценти, поєднання довгих і коротких тривалостей) та підстановкою імпровізованого тексту з відповідними наголошеними і ненаголошеними складами. Що більший досвід аналітичної, творчо-емпіричної роботи над фразуванням і в класі вокалу (чи вокального ансамблю), і на заняттях фортепіано, то міцнішою буде навичка уважно ставитися до виразності та членороздільності в побудові музичного висловлювання.

На заняттях з фортепіано у студентів-вокалістів, котрі зазвичай мислять монофонічно, концентруючись на мелодії, формується уявлення про просторовий вимір музичної тканини – фактуру. Саме практичне опанування гри на поліфонічному темперованому інструменті з великою кількістю октав, регістрів, яким є фортепіано, переводить абстрактне поняття фактури у конкретну площину: в розмежування фактурних шарів, рельєфу і фону, розуміння і відчуття міри щільності музичної тканини. Знайомство з різновидами фактури (акордова, акордово-мелодична, поліфонічна), що демонструють різні способи узгодження голосів між собою, відбувається через вивчення творів різних жанрів. Різні види акордової фігурації в ритмічному варіюванні, необхідні для вироблення початкових навичок акомпанементу, опановуються в інструктивних вправах та

етюдах. Розуміння і слухова диференціація функцій елементів фактури (бас \ акорд як вертикаль чи у вигляді фігурації \ мелодія), крім допомоги на заняттях з гармонії, вокального ансамблю, є важливими для успішної взаємодії вокаліста з інструменталістами в ансамблі, дають надійну слухову орієнтацію в тональності при виступах як з живим інструментальним складом (ансамблем чи оркестром), так і під записану інструментальну фонограму. Для вироблення навички такого диференціювання доцільно при роботі над фортепіанним твором застосовувати відомий метод виокремлення та вокалізації голосів фактури, поєднання співу одного голосу, наприклад баса, і відтворення на фортепіано (викладачем чи студентом) інших елементів фактури.

Від питань формування фахових музичних компетентностей на заняттях з фортепіано перейдемо до проблематики, пов'язаної з навчанням дорослих.

Згідно з дослідженням педагогів з Малайзії, ефективність у навчанні дорослих початківців гри на фортепіано показав метод Судзукі (Xiao Chen, I Ta, Kwan Yie, 2022). Його називають «методом материнської мови» (навчання відбувається через слухання, спостереження, запам'ятовування на слух і наслідування із поступовою прив'язкою до нотної графіки) і застосовують у фортепіанній педагогіці, починаючи з раннього віку. У дослідженні взяли участь 36 студентів першого курсу, здобувачів спеціальності «Дошкільна музична освіта». Учасники, розподілені на експериментальну (18 осіб) та контрольну групи (18 осіб), взяли участь у восьми тижневій навчальній програмі і тестуванні виконавської майстерності після завершення навчання. Виступи учасників були записані на відео та оцінені на основі Звіту про якість музичного виконання (MPQR). Крім того, учасники пройшли анкетне опитування щодо задоволення результатами навчання. Результати показали, що експериментальна група досягла значно вищого рівня порівняно з контрольною групою, зокрема в музикальності, дотриманні темпу, точності виконання, запам'ятовуванні та відчутті впевненості володіння матеріалом.

Спорідненість з методом Судзукі елементів методик і підходів таких видатних музикантів-педагогів, як Г. Нейгауз, А. Артоболевська зумовлює тяглу присутність у вітчизняному просторі ідей створення максимально наповненого музикою сприятливого середовища, збагачення слухових вражень учня, що спонукали б його до музикування, активізації його музикальності та музичної пам'яті як основи доцільного навчання (Солдатенко, 2018).

Тому метод Судзукі, поєднаний з іншими методиками, може становити допоміжний інструмент у роботі зі студентами-початківцями. Особливої актуальності він набуває для вокалістів спеціалізації естрадний спів, навчальний репертуар яких опирається переважно на аудіоматеріали, що не мають графічної нотної фіксації, тим самим стимулюючи роботу по слуху і пам'яті.

Як зазначають фахівці, заняття на фортепіано у дорослих студентів скеровується власними усвідомленими цілями, волею, мотивацією, на відміну від дітей дошкільного та шкільного віку. Хоча цілепокладання та мотивація у дітей як правило формується із-зовні, вони можуть успішно навчатися неусвідомлено, наслідуючи те, що вони бачать і чують від інших. Дорослі ж відрізняються від дітей меншою психомоторною мобільністю. «Фізично сформовані дорослі люди втрачають гнучкість у рухах пальців і рук, яка притаманна молодшим учням. Дорослі звикли використовувати своє тіло певним чином, і їм може бути важко звикнути до нових моделей рухів і перепрограмувати нейронну інформацію, що передається м'язам і кінцівкам на ранніх етапах навчання гри на фортепіано. У цьому випадку учні-початківці, особливо ті, хто покинув навчання в ранньому віці, можуть відчувати провину за те, що їм не вдається досягти бажаного успіху, незважаючи на докладені зусилля, і думати, що вони могли б уникнути таких проблем, якби колись не кинули навчання» (Barsamyan, 2019). Поряд із ретельним вибором навчального репертуару, обов'язковою розминкою перед заняттями та поступовим збільшенням тривалості аудиторних і самостійних занять, викладачі повинні усіляко заохочувати учнів і нагадувати, що «нові рухові патерни можна розвинути тільки шляхом багаторазового повторення і вправ» (Barsamyan, 2019).

Дослідники підкреслюють важливу роль взаємозв'язку викладача і студента, що реалізується у створенні сприятливої атмосфери, підтриманні інтересу до занять, стимулюванні мотивації до навчання і досягнення результатів. «Дорослі учні, як правило, більше усвідомлюють свою свободу, свої вподобання і те, чого вони очікують від уроків музики» (Lennis-Cortés, 2021: 9). Тому з'ясування цілей та очікувань від занять, уподобань здобувача, його попереднього досвіду занять музикою і фортепіано зокрема, включно з негатив-

ними моментами, що спонукали покинути заняття в минулому, є необхідним на початковому етапі спілкування (Barsamyan; Lennis-Cortés). Згадані дослідження опираються на матеріали приватних індивідуальних занять з дорослими учнями (в тому числі і відео онлайн-уроків, які проводилися під час карантину у зв'язку з пандемією COVID-19). Щодо умов мистецького ЗВО, постає ще одне завдання – гармонізувати особисті очікування здобувачів із програмними вимогами і необхідністю засвоєння практичних навичок володіння інструментом, необхідних для подальшої професійної діяльності.

Висновки. Аналіз статей українських та зарубіжних вчених, а також досвід викладання дисципліни «Фортепіано та основи акомпанементу» для здобувачів ОПП «Вокальне мистецтво» Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв дозволяє зробити наступні висновки.

Опанування студентами-вокалістами у мистецьких ЗВО грою на фортепіано та основами акомпанементу має ґрунтуватися на міждисциплінарному підході й урахуванні потреб професійної діяльності вокаліста – артиста та/або викладача співу. Серед переваг, які дає навчання гри на фортепіано як поліфонічному темперованому інструменті з великим діапазоном, – усвідомлення та практичне засвоєння поняття фактури, її різновидів, диференціація фактурних шарів, що допомагає співакові у вокальному ансамблі, у взаємодії з інструментальними складами та у співі під інструментальну фонограму. Робота над фразуванням у класі фортепіано розширює і закріплює вміння, що закладаються на уроках вокалу. Що більший досвід аналітичної, творчо-емпіричної роботи над фразуванням, то міцнішою буде навичка уважно ставитися до виразності та членороздільності в побудові музичного висловлювання.

Важливою постає проблема вікової специфіки студентів-вокалістів, особливо здобувачів, які вступають на навчання, не маючи початкової музичної освіти. Врахування фізичних і психомоторних властивостей, притаманних дорослим учням, а також їх уподобань, поточних цілей і прагнень, минулого досвіду музикування на фортепіано, сприятиме встановленню конструктивного взаємовигідного контакту між викладачем та здобувачем, і як результат – побудові дієвих індивідуальних стратегій успішного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Куришев Є., Ляшенко О. Практико-орієнтована інструментально-виконавська підготовка студентів-вокалістів. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Центральнотериторіальний державний пед.університет ім. В. Винниченка. Кропивницький. Вип. 176. 2019. С. 95-99.

2. Ляшенко О. Д., Бутенко Т. М. Навчальний курс «Фортепіано» як складова фахової підготовки студента-вокаліста. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Центральноукраїнський державний пед.університет ім. В. Винниченка. Вип. 217. 2025. С. 270-275.
3. Ляшенко О., Гаркуша Л. Імплементация методів фортепіанного навчання у фахову підготовку студентів-вокалістів. Освітологічний дискурс. № 1 (48) 2025. С. 88-96.
4. Солдатенко О. І. Актуальність методу розвитку талантів С. Судзукі в українській музичній педагогіці. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Чернігів: ЧНПУ, 2018. Вип. 151. Т. 2. С. 223-227.
5. Barsamyan M. Piano education in adults. Educational Research and Reviews Vol. 14(13), P. 458-464, July 2019 <https://doi.org/10.5897/ERR2019.3695>
6. Earle Stokes B. Piano Skills for Singers and Voice Teachers. Independent Voices. INTER NOS, 2022. P. 25-26 Retrieved from https://www.nats.org/_Library/Independent_Voices_Articles/Piano_Skills_for_Singers_and_Voice_Teachers.pdf
7. Lennis-Cortés Laura Isabel. Teaching the Adult Piano Learner: Two Case Studies of Piano Students who Return to Lessons. A Doctoral Dissertation In Fine Arts – Piano Pedagogy. Texas Tech University, 2021. 254 p.
8. PianoSkillsChecklistforSingingTeachers:CanYouDoTheseFourThings?Retrievedfrom<https://www.basttraining.com/blog/piano-skills-checklist-for-singing-teachers-can-you-do-these-four-things/>
9. Xiao Chen L., I Ta W., Kwan Yie W. The Effectiveness of Suzuki Piano Teaching Method in Adult Beginner Piano Class. International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 12(5), 2022. P. 118-130.

REFERENCES

1. Kuryshch Ye., Liashenko O. (2019) Praktyko-oriietovana instrumentalno-vykonavska pidhotovka studentiv-vokalistiv [Practice-oriented instrumental and performance training in education of Vocal Art programe students]. Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky. Tsentralnoukrainskyi derzhavnyi ped.universytet im. V. Vynnychenka. Kropyvnytskyi, 176. 95-99 [in Ukrainian].
2. Liashenko O. D., Butenko T. M. (2025) Navchalnyi kurs «Fortepiano» yak skladova fakhovoi pidhotovky studenta-vokalista [The Piano course as part of the professional training of a vocal student]. Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky. Tsentralnoukrainskyi derzhavnyi ped.universytet im. V. Vynnychenka. Kropyvnytskyi, 217. 270-275 [in Ukrainian].
3. Liashenko O., Harkusha L. (2025) Implementatsiia metodiv fortepiannoho navchannia u fakhovu pidhotovku studentiv-vokalistiv [Implementation of piano teaching methods in the professional training of vocal students]. Osvitohichnyi dyskurs, 1 (48). 88-96 [in Ukrainian].
4. Soldatenko O. I. (2018) Aktualnist metodu rozvytku talantiv S. Sudzuki v ukrainskii muzychnii pedahohitsi [The relevance of S. Suzuki's method of talent development in Ukrainian music pedagogy]. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka. Chernihiv, 151 (2). 223-227 [in Ukrainian].
5. Barsamyan M. (2019) Piano education in adults. Educational Research and Reviews, July 14 (13). 458-464.
6. Earle Stokes B. Piano Skills for Singers and Voice Teachers. (2022) Independent Voices. INTER NOS. Retrieved from https://www.nats.org/_Library/Independent_Voices_Articles/Piano_Skills_for_Singers_and_Voice_Teachers.pdf
7. Lennis-Cortés Laura Isabel. (2021) Teaching the Adult Piano Learner: Two Case Studies of Piano Students who Return to Lessons. A Doctoral Dissertation In Fine Arts – Piano Pedagogy. Texas Tech University. 254.
8. Piano Skills Checklist for Singing Teachers: Can You Do These Four Things? Retrieved from <https://www.basttraining.com/blog/piano-skills-checklist-for-singing-teachers-can-you-do-these-four-things/>
9. Xiao Chen L., I Ta W., Kwan Yie W. (2022) The Effectiveness of Suzuki Piano Teaching Method in Adult Beginner Piano Class. International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 12(5). 118-130.